

IMDi-rapport 5-2009

Resultater for Ny sjanse 2008

Visjon

**Like muligheter og like levekår
i et flerkulturelt samfunn**

Illustrasjonsfoto forside: IMDI
Design: 07 Gruppen AS - 08.09
ISBN 978-82-92757-90-1
Finnes kun elektronisk
www.imdi.no/rapporter

Innhold

FORORD	3
1 INNLEDNING	4
1.1 Målgruppe	4
2 METODER OG PROGRAMTILBUD	6
3 DELTAKERE OG PROSJEKTER	7
3.1 Hovedgrunn til utskriving av Ny sjanse i 2008.....	8
4 MÅLOPPNÅELSE	11
4.1 Årsaker til avbrutt deltakelse.....	13
4.2 Incentivordningen 2008.....	14
4.3 Måloppnåelse på kommune-/bydelsnivå.....	14
5 KVINNENE I NY SJANSE	16
5.1 Grupper for innvandrerkvinner – en metode i Ny sjanse.....	17
6 KVALIFISERINGSPROGRAM OG SAMARBEID MED NAV	18
6.1 Overføring av kompetanse mellom Ny sjanse-prosjektene og NAV	18
6.2 Overføring til kvalifiseringsprogram i ni prosjektkommuner.....	18
7 AKTIVITETER OG NETTVERKSSAMLINGER	20
8 VURDERING OG OPPSUMMERING	21
REFERANSER	22

Forord

Her er resultatene for 2008 for utviklingsprogrammet Ny sjanse. Ny sjanse prøver ut ulike modeller for kvalifisering av sosialhjelpsmottakere med innvandrerbakgrunn. 43 prosent av de deltakerne som gikk ut av Ny sjanse gikk over til arbeid eller utdanning. Forsøksvirksomheten Ny sjanse har pågått siden 2005 og kan gjennom hele perioden vise til gode resultater. I 2005-2007 var det hele 46 prosent av deltakerne som etter endt program gikk over til arbeid eller utdanning (IMDi-rapport 4-2008). Nivået på andel ut til arbeid eller utdanning er rimelig jevnt. Nytt i 2008 er at deltakerne bruker stadig lenger tid i program. De deltakerne som gikk til arbeid eller utdanning i løpet av 2008 hadde i gjennomsnitt vært i Ny sjanse i 16 måneder. I perioden 2005-2007 var gjennomsnittlig lengde på deltakelse 10 måneder.

Etablering av NAV i kommunene har hatt stor betydning for Ny sjanse-prosjektene og det gjøres et godt stykke arbeid med å få til utveksling av kompetanse. Så nær som alle Ny sjanse-deltakerne som har vært i målgruppa for kvalifiseringsprogrammet, har fått tilbud om kvalifiseringsprogram der NAV-kontorer er etablert. Mange kommuner har lagt opp til en plan for kompetanseoverføring fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogrammet.

I 2009 har Ny sjanse særlig fokus på en ny målgruppe; innvandrerkvinner som står utenfor arbeidslivet, men som ikke er avhengig av offentlige stønader. Flere prosjekter er godt i gang med arbeidet med å rekruttere og motivere denne gruppen til deltakelse i Ny sjanse.

IMDi vil takke dedikerte og samarbeidsvillige kommuner for innsatsen i 2008 og vi håper på fortsatt godt samarbeid i dette viktige og spennende utviklingsarbeidet.

Oslo, sommeren 2009

A handwritten signature in black ink, which appears to read "Osmund Kaldheim". The signature is stylized and cursive.

Osmund Kaldheim
Direktør
Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi)

1 Innledning

Ny sjanse er en forsøksordning som har til hensikt å prøve ut metoder for å kvalifisere innvandrere som mottar sosialhjelp og som er uten fast tilknytning til arbeidsmarkedet, til utdanning eller arbeid. Ny sjanse er utformet etter modell av introduksjonsordningens metoder. Tiltakene i Ny sjanse består i hovedsak av språkopplæring, arbeidspraksis og samfunnsorienterende tilbud.

Det som skiller Ny sjanse fra kvalifiseringsprogrammet i regi av NAV, er at det er *forsøksvirksomhet* med metodeutprøving overfor innvandrere. Målgruppen er innvandrere, men spesifiseres nærmere fra år til år. I 2008 ble det bevilget 20 millioner over statsbudsjettet til Ny sjanse fordelt på 26 prosjekter i 23 kommuner/bydeler. Én million var forbeholdt incentivordningen. Dette er en ordning hvor kommuner premieres etter hvert som de kan dokumentere at tidligere deltakere står i jobb i henholdsvis 6 og 12 måneder etter avsluttet Ny sjanse. Siden oppstart i 2005 er det til sammen bevilget 70 millioner til Ny sjanse-prosjektene. For 2009 er det bevilget 38 520 000 kroner. Av disse er 15 millioner en tilleggsbevilgning som er en del av regjeringens tiltakspakke mot finanskrisen.

Hensikten med denne rapporten er å gi en status på deltakerne og måloppnåelse i Ny sjanse-prosjektene i 2008. Rapporten bygger i all hovedsak på rapporteringen fra de deltakerbaserte prosjektene og uttrykker IMDi's vurderinger og konklusjoner på bakgrunn av dette materialet. Denne rapporten har fokus på deltakeres måloppnåelse, frafallsårsaker, kjønnsaspektet og samarbeid med NAV og kvalifiseringsprogram. Metoder og programtilbud i Ny sjanse beskrives kort i kapittel 2. For mer inngående rapportering på metoder og gode grep anbefales det å lese IMDi-rapport 4-2008 «Fra sosialhjelp til arbeid», som er en oppsummering av resultatene fra 2005–2007.

Andre nyttige rapporter om Ny sjanse er IMDi-rapport 10-2007 «Det lønner seg», hvor Econ Pöyry har gjennomført en samfunnsøkonomisk analyse av Ny sjanse, samt IMDi-rapport 4-2007 "Ny sjanse, deltakere og prosjektsystem i 2005 og 2006". Høgskolen i Oslo har i 2009 utgitt en rapport på oppdrag for IMDi hvor hensikten var å se på årsaker til frafall i Ny sjanse og tiltak for å hindre frafall: «Å se hele personen – En studie av årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene» (HiO-rapport 2009 nr. 7). I forbindelse med rapporten, har Høgskolen i Oslo laget en veileder der «de gode grepene» er oppsummert på en enkel og lettfattelig måte; «Å se hele personen. Del II Veileder: «De gode grepene». Hvordan forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene?» (HiO-rapport 2009 nr. 11). De gode grepene i veilederen baserer seg på erfaringene til de ansatte i Ny sjanse-prosjektene i å forhindre frafall.

1.1 Målgruppe

Ny sjanse omfatter innvandrere med lang botid i Norge, uavhengig av oppholdsgrunnlag, som er uten fast tilknytning til arbeidslivet og som har vært avhengig av sosialhjelp over lengre tid. Med lang botid menes i denne sammenheng botid mer enn to år i samme kommune. Med langtidsavhengighet av sosialhjelp menes sosialhjelp i minimum seks måneder. Personer som tidligere har vært omfattet av personkretsen til introduksjonsprogram etter introduksjonsloven, men som ikke har rett til et introduksjonsprogram på grunn av selvbosetting, flytting fra bosettingskommunene eller avbrutt/stanset introduksjonsprogram, kan ikke delta i Ny sjanse.¹ Metodene som viser

1 I 2009 blir kriteriene for deltakelse i Ny sjanse noe endret. Prosjektene kan fra 2009 ta inn deltakere som har vært avhengig av sosialhjelp i 3 mnd. eller lenger. I tillegg åpnes det for at hjemmeværende kvinner som ikke mottar stønad, kan være deltakere i Ny sjanse.

seg egnet og som gir gode resultater i Ny sjanse, skal kunne overføres til det ordinære tjenestetilbudet i NAV.

Prosjektene har samarbeidet tett med NAV om å overføre kompetanse til kvalifiseringsprogrammet som trådte i kraft 1. november 2007. Dårlige norskferdigheter, uavklart

helseproblematikk og manglende motivasjon med mange brutte løp bak seg preger mange av deltakerne. Det har derfor vært av spesiell interesse for IMDi å synliggjøre Ny sjanse-prosjektene erfaringer med å tilpasse kvalifiserende tiltak til denne målgruppen, og øke flerkulturell kompetanse hos programrådgiverne.

2 Metoder og programtilbud

Deltakerne i Ny sjanse får tilbud om et toårig program som er basert på de samme prinsippene som introduksjonsordningen. «Kvalifiseringsstønad» til deltakerne er omdisponerte sosialhjelpsmidler som utgjør 2G², og som skal betales ut som en type lønn mens man deltar i Ny sjanse.

Metodene i Ny sjanse-programmene består av en grundig kartlegging før inntak i program, skriftlig individuell plan, én kontaktperson, fraværsreglement som i arbeidslivet og tett, individuell oppfølging.

En av de viktigste metodene i Ny sjanse er den tette oppfølgingen. Hver programrådgiver skal ikke ha mer enn 15 deltakere å følge opp, nettopp for å sikre at den til tider daglige oppfølgingen skal kunne være mulig. Selv når deltakere i Ny sjanse går på ulike kurs i regi av NAV eller andre kurs-

tilbydere, er det Ny sjanse-programrådgiveren som har oppfølgingsansvar. At det er én person deltakeren forholder seg til gjennom hele kvalifiseringsløpet, gjør at det lettere opparbeides et gjensidig tillitsforhold og dermed et klima for åpenhet og ærlige tilbakemeldinger.

Hovedhensikten med et heldagsprogram og fraværsreglement er at kvalifiseringsløpet skal ha et omfang og betingelser som er tilnærmet lik arbeidslivet. Dermed blir ikke overgangen så stor når deltakeren skal inn i et arbeidsforhold.

Tiltakene i Ny sjanse er rettet mot norsk-opplæring, arbeidspraksis og samfunnsorienterende tilbud. I tillegg er det mange prosjekter som benytter seg av tiltak som trim for kvinner, kostholdsveiledning og samtalegrupper både for kvinner og menn.³

Eksempel på Ny sjanse-prosjekt i 2008:

Skedsmo kommune – Arbeidsplassen som læringsarena

I 2008 tok Ny sjanse-prosjektet inn 23 nye deltakere. Seks deltakere kom i arbeid og to i utdanning. Prosjektet hadde 29 deltakere per 31.12.08 som overføres til 2009. Ny sjanse-prosjektet i Skedsmo har et bredt sammensatt fagmiljø (med både sosialfaglig, skolefaglig, arbeidslivs- og arbeidsmarkedskompetanse), og en styringsgruppe sammensatt av representanter fra NAV arbeid, NAV sosial og undervisning. Prosjektet har i perioden opparbeidet nettverk med bedrifter som f.eks. Christiania Belysning, ISS og Posten, samt ulike arrangører av kurs. I tillegg samarbeider prosjektet med leger og annet helsepersonell.

Prosjektet har gruppeinntak med 10–12 personer to ganger per år, og starter med et 3-4 ukers startkurs. Arbeidsplasser brukes aktivt som læringsarena, noe som betyr tett oppfølging av arbeidsgivere.

2 Grunnbeløpet (1 G) utgjør per 01.05.09 kr. 72 881

3 For nærmere beskrivelse av metoder og innhold i program, se IMDi-rapport 4-2008 "Fra sosialhjelp til arbeid. Resultater fra 25 Ny sjanse-prosjekter".

3 Deltakere og prosjekter

I perioden 2005–2007 var det 901 deltakere i Ny sjanse (IMDi-rapport 4-2008: 13). I 2008 var 692 deltakere fordelt på 23 Ny sjanse-kommuner/-bydeler hele eller deler av året.⁴ Det var ni bydeler i Oslo som hadde Ny sjanse-prosjekter.⁵ I tillegg fikk bydelene Nordre Aker, Frogner og Sagene i Oslo 50 000 kroner hver til å følge opp tidligere Ny sjanse-deltakere som var overført til kvalifiseringsprogrammet. Disse bydelene har ikke rapportert på deltaker- og prosjektnivå ettersom de ikke har hatt Ny sjanse-deltakere i 2008. Bydelenes erfaringer med overføring av deltakere er formidlet på nettverkssamlinger.

Kommunene Trondheim, Bergen, Fredrikstad, Skien, Bærum, Lørenskog, Skedsmo, Drammen, Moss, Stavanger og Kristiansand hadde også Ny sjanse-prosjekter. Både Bergen og Drammen hadde et prosjekt med ungdom som målgruppe, i tillegg til de ordinære prosjektene. Fredrikstad hadde et eget prosjekt med somaliske menn som målgruppe i tillegg til det ordinære Ny sjanse-prosjektet.

Som det framkommer av figur 3.1 er det stor variasjon i størrelsen på de ulike prosjektene. Bydel Ullern hadde i 2008 11 deltakere med i Ny sjanse. I andre delen av skalaen hadde Bergen 116 deltakere som

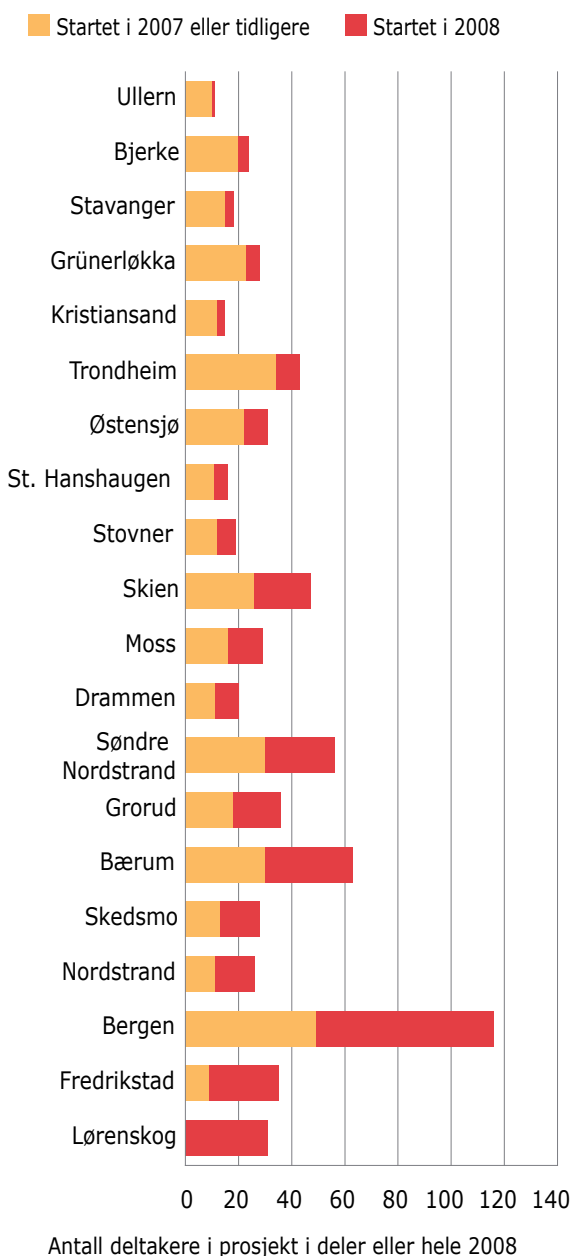
Ny sjanse 2008:

- ✓ Deltakere fra 67 land
- ✓ 26 prosjekter i 23 kommuner

692 deltakere:

- ✓ 449 kvinner (65 %)
- ✓ 243 menn (35 %)

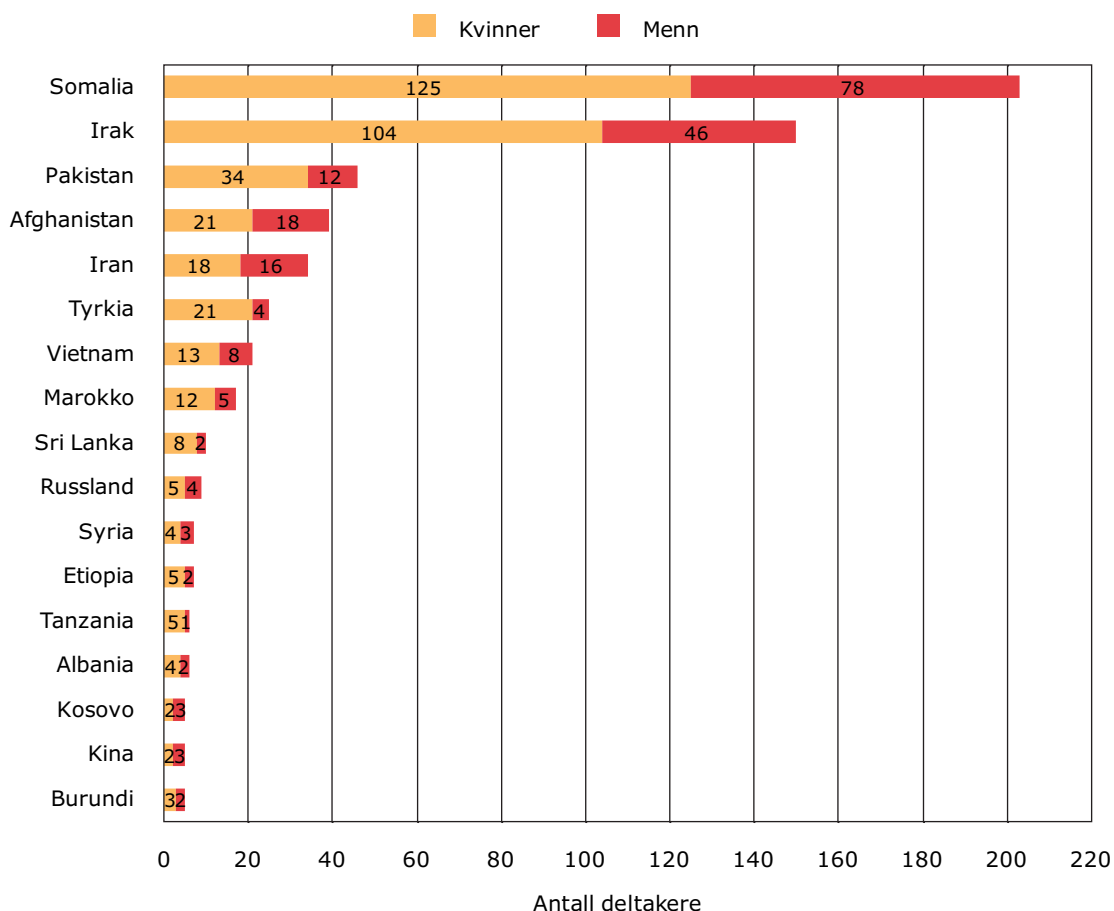
Figur 3.1. De 692 deltakerne i 2008 etter start-år og kommune/bydel. Absolutte tall.

⁴ I kartleggingen av deltakelsen i Ny sjanse 2005–2007 ble også de som var henvist til prosjektet, men som ikke ble tatt inn, beskrevet. I rapporteringen for 2008 er ikke dette gjort. Som vist i rapporteringen for 2005–2007 benytter prosjektene forholdsvis mye ressurser på kartlegging og vurdering av deltakere før de eventuelt tas inn i Ny sjanse. De som er under vurdering, har da ordinær sosialhjelp i denne perioden. Noen prosjekter er raskere til å ta inn deltakere og gjør mye av kartleggingen mens deltakerne er i Ny sjanse, og de mottar da kvalifiseringsstønad. For ett prosjekt er det viktig å påpeke at ressursene kun ble benyttet til planlegging og kartlegging og at ingen deltakere mottok kvalifiseringsstønad i 2008. Det gjelder ungdomsprosjektet 1824 i Drammen. I 2008 hadde de 31 unge til kartlegging som mottok vanlig sosialstønad i perioden. Prosjektet rapporterte at 21 av disse vil bli gitt et tilbud fra prosjektet i 2009.

⁵ Bydelene Bjerke, Grorud, Stovner, St. Hanshaugen, Østensjø, Ullern, Søndre Nordstrand, Grünerløkka og Nordstrand.

Figur 3.2. Fordeling på landbakgrunn for 595 (86 prosent) av deltakerne. Absolutte tall.

var med i Ny sjanse hele eller deler av året. Samlet var 372 deltakere med i Ny sjanse ved inngangen av 2008, det vil si de ble overført fra 2007. 320 nye deltakere ble tatt inn i løpet av 2008.

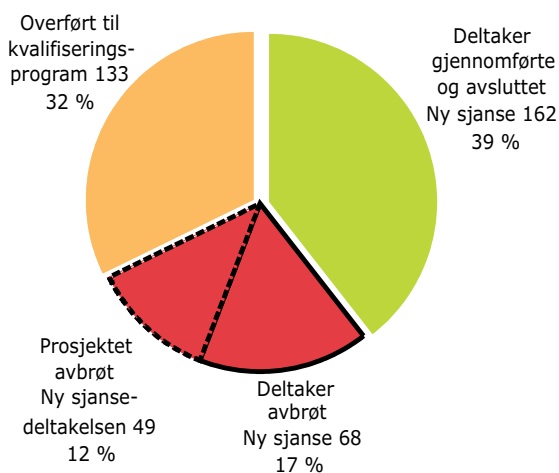
Deltakerne kom fra hele 67 land, over halvparten var fra Somalia (29,3 prosent) eller Irak (21,7 prosent) (se figur 3.2). Den tredje største gruppen i Ny sjanse hadde pakistansk bakgrunn. De utgjorde kun 6,6 prosent av deltakerne.

3.1 Hovedgrunn til utskriving av Ny sjanse i 2008

I Ny sjanse skiller vi mellom to måter deltakere kan skrives ut av programmet. De som avslutter har fullført Ny sjanse, og er i all hovedsak i arbeid, utdanning/kurs eller andre tiltak. Deltakere som avbryter programmet har ikke fullført det individuelle løpet som er avtalt mellom deltaker og prosjektet. Av de 692 personene som var deltakere i

Ny sjanse i løpet av 2008, var 280 fortsatt deltakere ved overgangen til 2009. Det vil si at 412 deltakere gikk ut av Ny sjanse i løpet av året. Hovedgrunn til utskriving for disse deltakerne er vist i figur 3.3.

Figur 3.3. Hovedgrunn til utskriving av Ny sjanse for de 412 deltakerne som gikk ut av program i 2008. Absolutte tall og prosent. N=412

Av de 412 deltakerne som gikk ut av Ny sjanse i 2008, var det 162 personer, eller 39 prosent, som gjennomførte og avsluttet Ny sjanse i 2008 på ordinært vis (figur 3.3). Til sammen var det 117 personer som avbrøt eller fikk avbrutt deltakelsen i løpet av året. Disse utgjør det røde kakestykket i figur 3.3. Blant disse var det henholdsvis 49 deltakere (12 prosent) som prosjektene valgte å avbryte programmet for gjennom vedtak om permanent stans av program. 68 deltakere (17 prosent) avbrøt selv deltakelsen i Ny sjanse. Det er ikke nødvendigvis en klar grense mellom disse to kategoriene, så i det videre vil disse to gruppene bli behandlet under ett som de som avbrøt deltakelsen i Ny sjanse. I kapittel 4 vil det gis en gjennomgang av årsakene til at disse deltakerne avbrøt.

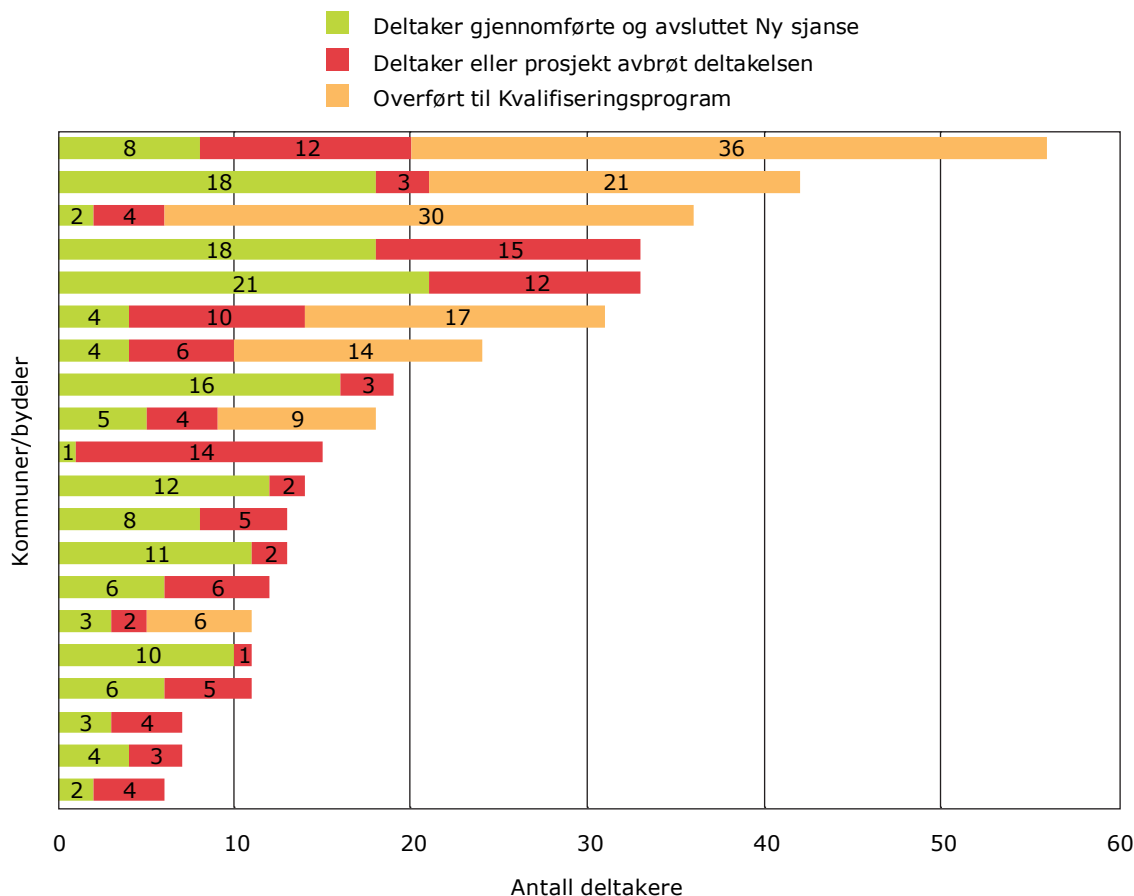
Syv kommuner/bydeler overførte deltakere fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogrammet i løpet av 2008. Til sammen ble 133 deltakere

overført.⁶ Av disse var 99 kvinner og 34 menn. Ansvar for tilbudet og oppfølgingen av disse ble overført til NAV. Denne rapporten dekker ikke disse deltakernes aktiviteter og måloppnåelse i kvalifiseringsprogrammet. I denne rapporten ser vi derfor bort fra disse deltakerne når vi ser på måloppnåelse for Ny sjanse i 2008. I kapittel 6 vil vi komme tilbake til erfaringene som er gjort med overføring av deltakere fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogrammet.

58 prosent (162 personer) av de som gikk ut av Ny sjanse i 2008 gjennomførte Ny sjanse på ordinært vis. De resterende 42 prosentene (117 personer) avbrøt, det vil si at de gikk ut av Ny sjanse uten å ha gjennomført sitt individuelle kvalifiseringsprogram. I figur 3.4 vises hovedgrunn

⁶ Av disse er også innregnet deltakere som ble avsluttet i desember 2008 når Ny sjanse ble lagt ned, men som begynte i kvalifiseringsprogram i starten av 2009.

Figur 3.4. Hovedgrunn til utskrivning av Ny sjanse i 2008, etter bydel/kommune. 412 deltakere. Absolutte tall.

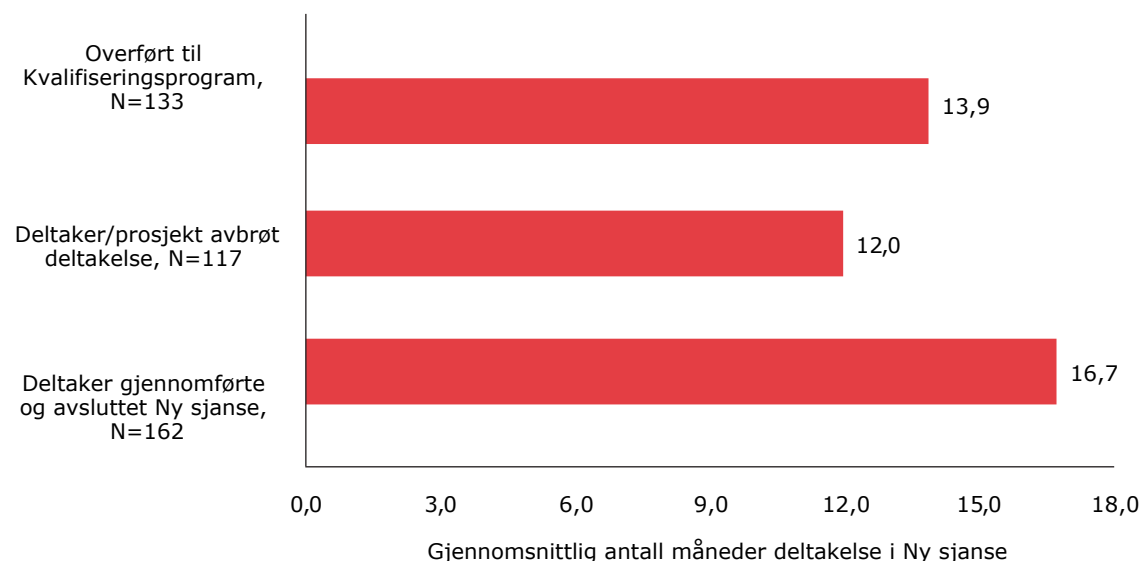
til utskrivning på prosjektnivå. Som figuren viser er det store variasjoner mellom kommuner/bydeler i hvor stor del av deltakerne som gjennomførte og avsluttet på ordinært vis, og hvor mange som avbrøt deltakelsen. I én kommune/bydel var det hele 14 av 15 deltakere som avbrøt før fullført program. I andre kommuner/bydeler var det kun om lag én av ti av dem som gikk ut av Ny sjanse, som avbrøt deltakelsen.

Prosjektene bruker mye tid på å motivere deltakere for å være i Ny sjanse inntil de har funnet fram til en jobb eller utdanning, slik at de ikke går over på sosialhjelp igjen. I figur 3.5 framkommer det at de deltakerne som selv avbrøt eller fikk avbrutt deltakelse

av prosjektet, hadde i gjennomsnitt vært 12 måneder i Ny sjanse.

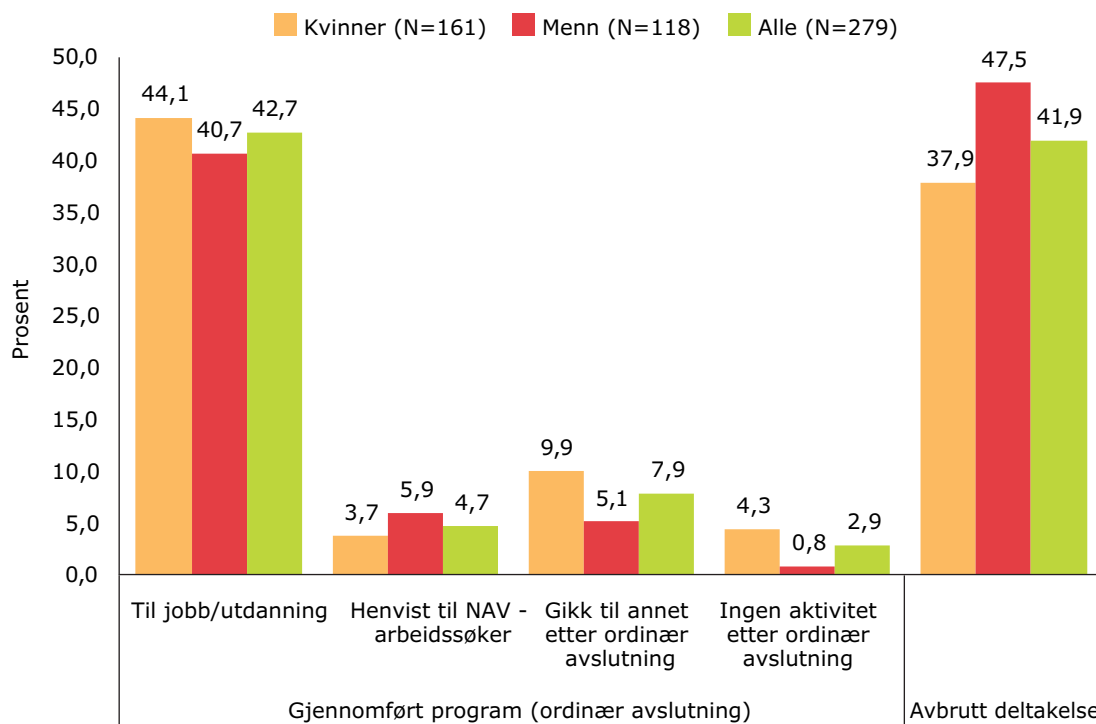
De deltakerne som var i Ny sjanse i 2008, og som ble med videre i prosjektet i 2009, hadde i januar 2009 i gjennomsnitt vært i Ny sjanse i ti måneder. Syv av ti av disse hadde på det tidspunktet vært deltakere i Ny sjanse ett år eller mindre. 14 deltakere hadde vært deltakere i mer enn to år. Deltakelsen i Ny sjanse skal ordinært vare i opp til to år, men i enkelte tilfeller har prosjektene brukt lang tid på kartlegging etter selve inntaket, noe som bidrar til at perioden i Ny sjanse kan bli lenger enn vanlig. En annen forklaring er at fødselspermisjoner og lengre sykefravær har forlenget programtiden.

Figur 3.5. Gjennomsnittlig antall måneder de som avbrøt eller avsluttet Ny sjanse i 2008 hadde vært deltakere.

4 Måloppnåelse

Figur 4.1. Resultater Ny sjanse 2008. Andel menn og kvinner som avsluttet eller avbrøt deltakelsen (ikke medregnet de 133 som gikk til Kvalifiseringsprogrammet). Prosent. N=279

Som figur 4.1 viser, var det **43 prosent** (42,7) av dem som gikk ut av Ny sjanse i 2008, som gikk over til arbeid eller utdanning, det vil si at deltakeren enten gikk til ordinært heltids- eller deltidsarbeid, arbeid med lønnstilskudd eller utdanning. Dette er en liten nedgang fra perioden 2005–2007, der 46 prosent (45,9) gikk til arbeid eller utdanning. De fleste gikk til ordinær fulltidsjobb (se figur 4.2). Fem prosent (13 deltakere) ble registrert som arbeidssøkere hos NAV. Kun åtte deltakere, tre prosent, står uten aktivitet etter ordinær avslutning, det vil si etter å ha blitt skrevet ut etter fullført program. Prosjektene viser til at fire av disse hadde helseproblemer.

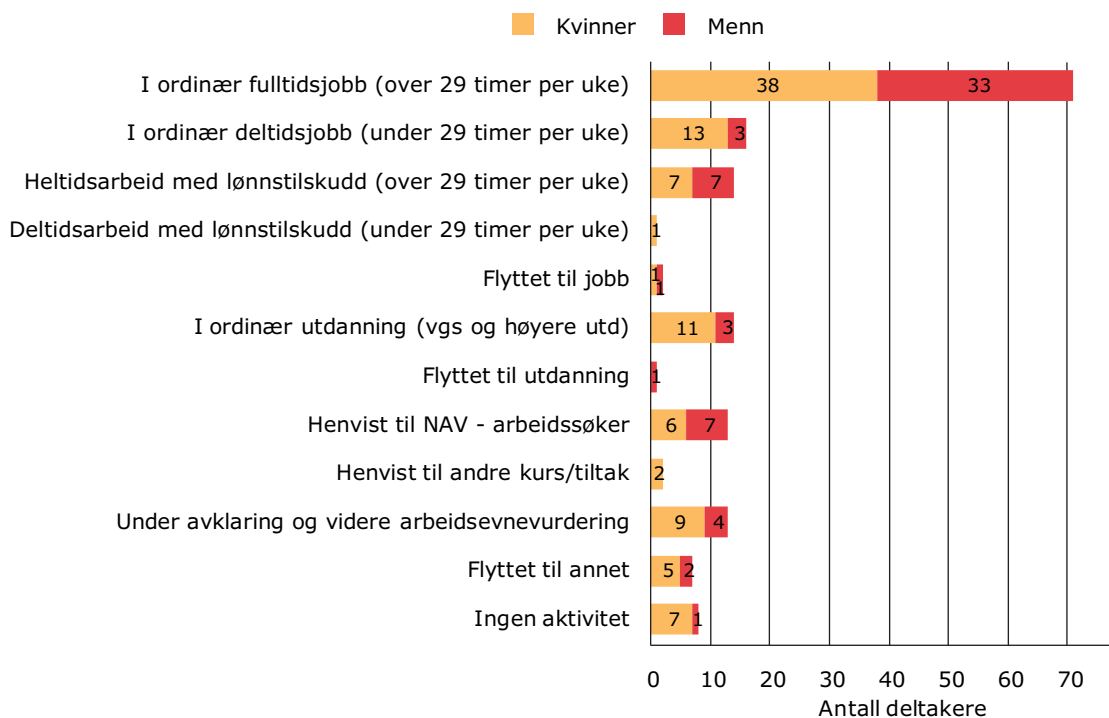
Andelen som avbrøt Ny sjanse, har sunket fra 47 prosent i perioden 2005–2007 til 42 prosent i 2008, når vi da ser bort fra dem som ble overført til kvalifiseringsprogram. Det er en lavere andel kvinner enn menn som avbryter program. Vi kommer tilbake til

hvilke grunner som lå bak avbrutt deltakelse senere i kapitlet.

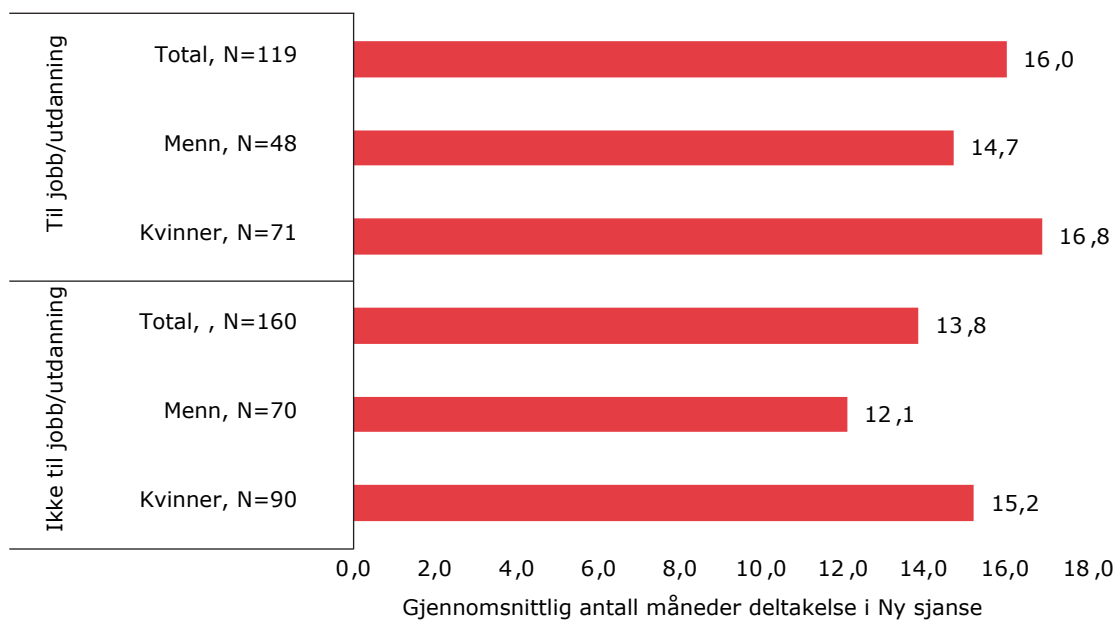
Som figur 4.3 viser, var deltakere som gikk til arbeid eller utdanning i 2008, i gjennomsnitt i Ny sjanse i 16 måneder, kvinnene i 17, mennene i 15. De som ikke gikk over til arbeid eller utdanning, var deltakere gjennomsnittlig to måneder kortere. De fleste av disse var deltakere som avbrøt deltakelsen. Dette betyr at Ny sjanse-prosjektene holder på mange deltakere over lang tid før deltakelsen avbrytes.

Over så vi at andelen som gikk over til arbeid eller utdanning, har holdt seg høy fra perioden 2005–2007 til 2008. Ny Sjanse-prosjektene har i 2008 klart å få mange av deltakerne over til arbeid eller utdanning, men deltakernes løp før de kommer dit, har blitt betraktelig lengre. I 2005–2007 var den gjennomsnittlige lengden på deltakelsen i Ny sjanse blant dem som gikk over til

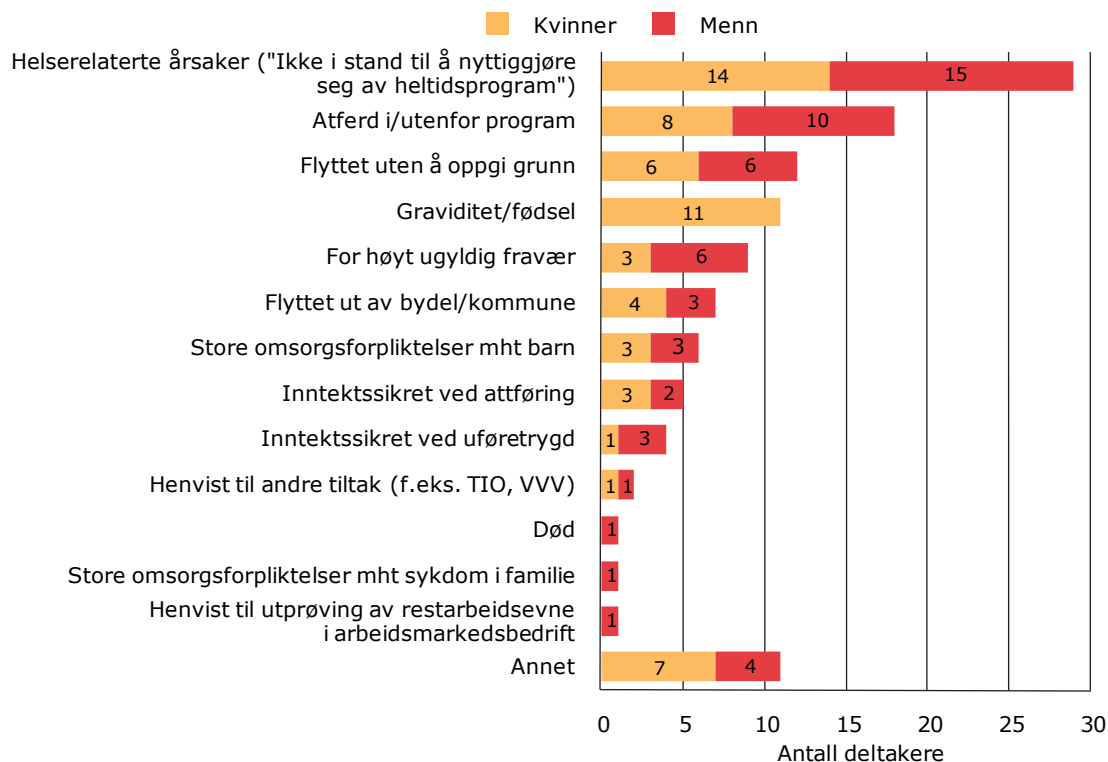
Figur 4.2. Hovedaktivitet etter avsluttet/gjennomført Ny sjanse etter kjønn for 162 deltakere i 2008. Absolutte tall.

Figur 4.3. Gjennomsnittlig lengde på deltakelse i Ny sjanse, etter kjønn og om deltakerne gikk til jobb/utdanning etter avsluttet program. Antall måneder.

Figur 4.4. Årsaker til at 117 deltakere avbrøt Ny sjanse i 2008.

arbeid eller utdanning, på ti måneder⁷. I 2008 var tiden 16 måneder. For dem som ikke gikk over til arbeid eller utdanning, har også lengden på deltakelsen økt betraktelig. Hva som ligger bak at det i 2008 var så mange som hadde vært deltakere forholdsvis lenge før de avbrøt eller fullførte Ny sjanse på ordinært vis, er ut fra våre data vanskelig å slå fast. Det var en god del deltakere som var med fra 2007 som hadde lang deltakelse allerede, og noe kan derfor skyldes at det var blitt en «opphopning» av «gamle» deltakere som trengte lange kvalifiseringsløp for å gå videre til utdanning eller arbeidsdeltakelse. Egenskaper ved arbeidsmarkedet for denne gruppen i et år hvor finanskrisen slo til, kan også være en forklaring.

4.1 Årsaker til avbrutt deltakelse

I figur 4.4 vises hovedårsak til at 117 deltakere avbrøt deltakelsen i Ny sjanse i 2008. Prosjektene har rapportert at den vanligste

årsaken til avbrutt deltakelse er at deltakerne «ikke (er) i stand til å nyttiggjøre seg fulltidsprogram». I all hovedsak er det ulike helserelaterte grunner som medfører at deltakerne ikke kan følge heltidsprogram, og at vi refererer til disse som «helserelaterte årsaker», er i forståelse med Ny sjanse-prosjektene. Vi har ingen detaljerte opplysninger om hva slags helseproblematikk deltakerne sliter med. At helseproblemer er en viktig årsak til frafall, er også i tråd med funnene i HiOs rapport⁸, hvor de ansatte opplyser om både psykiske og fysiske plager som årsaker til frafall. I noen av de utvalgte prosjektene har man inngått et tett samarbeid med deltakerens fastlege for å avdekke helseproblemer og for å støtte deltakeren på best mulige måte. Flere av deltakerne opplyste til HiO at deltakelsen fikk dem ut av en isolert og ensom tilværelse; å treffe andre mennesker var positivt i seg selv.

Den nest hyppigste årsaken til avbrutt deltakelse er atferd i/utenfor Ny sjanse.

⁷ I IMDi-rapport 4-2008 gjøres det en grundig kartlegging av lengden på deltakelsen i Ny sjanse for perioden 2005–2007.

⁸ "Å se hele personen. En studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene". HiO-rapport 2009 nr. 7.

For denne gruppen er motivasjonen for deltakelse ofte lav.

Seks av deltakerne under «annet» ble inntektssikret gjennom diverse offentlige stønader, som overgangsstønad og rehabiliteringspenger. Tre deltakere oppgis å ha «forsvunnet», det vil si at de prosjektansatte ikke lyktes i å finne ut hvor de var blitt av.

Figur 4.5 viser at selv de som avbrøt Ny sjanse på grunn av at de ikke var i stand til å nyttiggjøre seg heltidstilbud, hadde vært deltakere i nesten 14 måneder. Kvinnene hadde i gjennomsnitt vært deltakere i hele 18 måneder. Igjen tyder dette på at prosjektene bruker lang tid på å tilrettelegge tiltak for deltakerne. Prosjektmedarbeiderne forsøker «å holde på» deltakerne, og særlig kvinnene, slik at de ikke skal forlate Ny sjanse uten noen annen aktivitet å gå til. Når det kommer til utskrivning på grunn av for høyt ugyldig fravær, har deltakerne vært kortere i Ny sjanse, gjennomsnittlig åtte måneder for menn og kun 4,3 måneder for kvinnene.

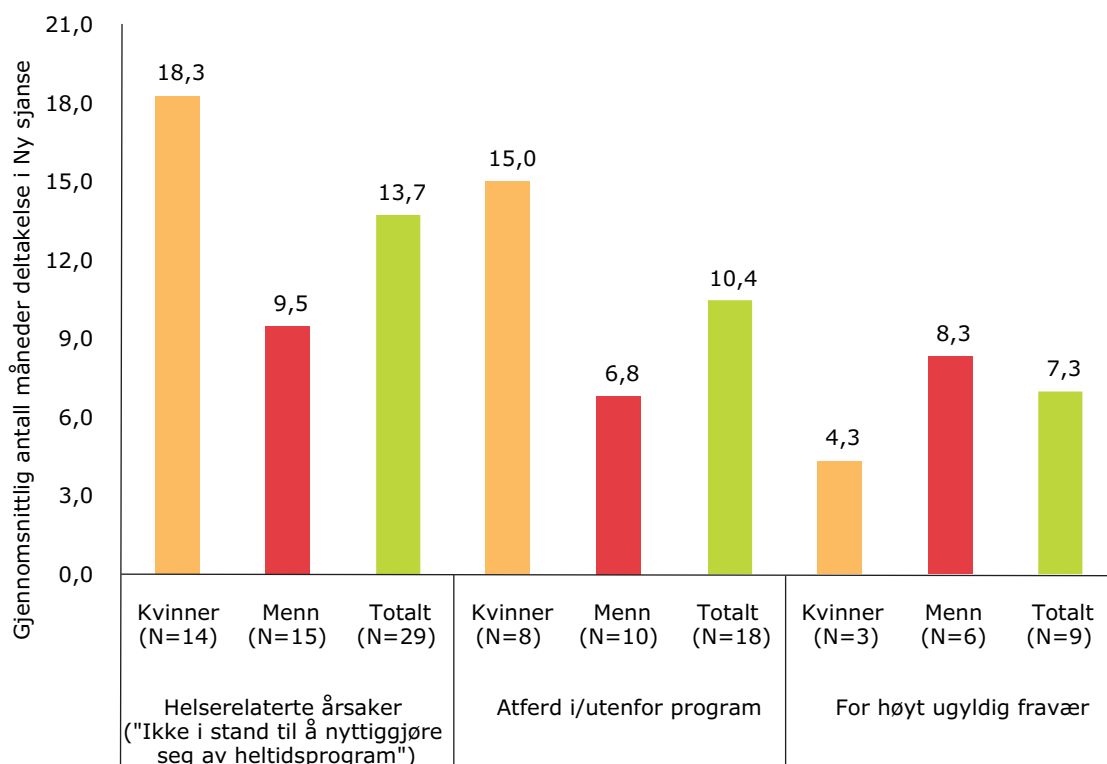
4.2 Incentivordningen 2008

Det ble avsatt én million kroner til incentivordningen i 2008. Incentivordningen bidrar til at prosjekter følger opp deltakere også etter avsluttet Ny sjanse. Det er innvilget incentivmidler for til sammen 84 tidligere Ny sjanse-deltakere (mot 34 i 2007). Av disse er 38 kvinner og 46 menn. 43 har vært i arbeid i ett år eller mer. De fleste har fått jobb innen renhold (14 stk.), lager/verksted (15), kantine/restaurant (12) og sjåføryrket (9). Incentivordningen har fungert etter hensikten. Et økende antall prosjekter benyttet seg av ordningen i 2008, men ikke alle.

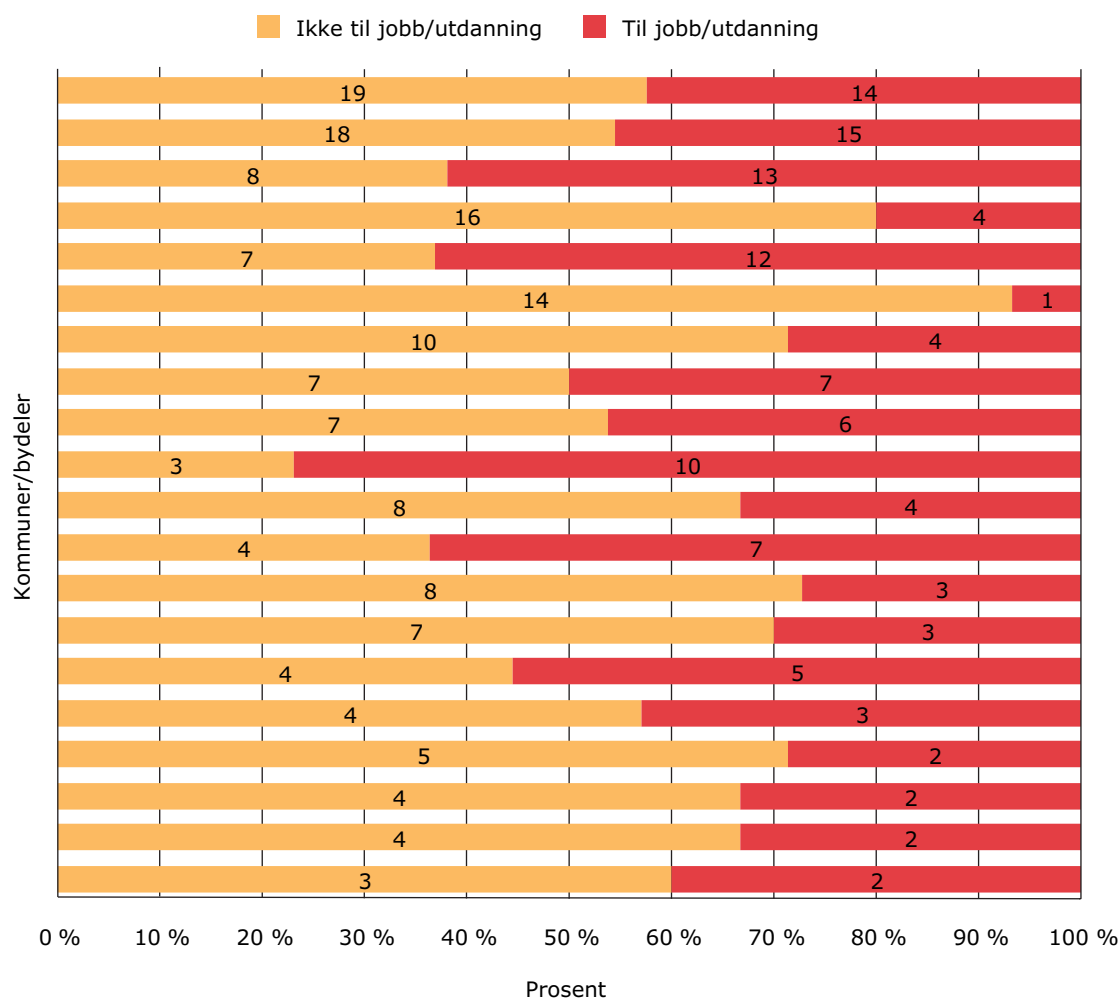
4.3 Måloppnåelse på kommune-/bydelsnivå

Av deltakerne i Ny sjanse i 2008 var det 60 prosent som sluttet i løpet av året. Dette var til sammen 412 deltakere, 260 kvinner og 152 menn. 280 deltakere var igjen ved utgangen av året og fortsetter deltakelsen i 2009. Fordelingen på de ulike prosjektkommuner/bydeler ble vist i figur 3.1.

Figur 4.5. Gjennomsnittlig lengde på program for dem som avbrøt/fikk avbrutt deltakelsen i Ny sjanse i 2008 på grunn av at de ikke var i stand til å nyttiggjøre seg av program, på grunn av atferd i eller utenfor program, eller på grunn av for høyt ugyldig fravær. Antall måneder.

Figur 4.6. Andel (leses av prosentakse) og antall (oppgitt i søylene) som gikk til og ikke gikk til jobb/utdanning etter kommune/bydel (anonymisert), rangert etter antall som gikk ut av Ny sjanse i 2008. Tilsammen 279 deltakere (ikke medberegnet de 133 som gikk til Kvalifiseringsprogrammet). Prosent og absolutte tall.

Som figur 4.6 viser, er det store variasjoner mellom kommuner/bydeler i hvor stor andel som har gått til arbeid/utdanning. Ettersom det er svært mange forhold som påvirker prosjektenes resultater med hensyn til om de får deltakere til å gjennomføre Ny sjanse og gå videre til jobb eller utdanning, har vi valgt å ikke vise resultatene til prosjektene etter navn på kommune/bydel. Vi vil imidlertid trekke frem Bergen, Trondheim, Skien, Bærum og Moss som store prosjekter som alle har oppnådd gode resultater.

Ulik måloppnåelse kan skyldes flere forhold. Én mulig forklaring er at disse prosjektene har hatt stabilitet i organisering og bemanning. I tillegg kan det være "faste" arbeidsgivere som tar inn deltakere eller det kan være egenskaper ved deltakerne.

Ny sjanse-prosjektene er organisert forskjellig i kommuner og bydeler, ved voksenoppføringsentre, ved sosialkontor, kvalifiseringsentre og samlokaliserte NAV-kontor.⁹ Det er ikke noen opplysninger i rapporteringene fra kommunene som tilsier at vi kan trekke konklusjoner om hvilken organisasjonsform som fungerer best. Samtidig ser vi at der Ny sjanse er organisert som egne prosjekter atskilt fra sosialkontortjenesten, gir det deltakerne nye erfaringer og en hverdag mer lik det å være på en arbeidsplass.

Ni prosjekter ble del av NAV i 2008. Nærmere beskrivelse av NAV-etableringen blir gjort i kapittel 6.

⁹ For mer utfyllende informasjon om prosjektorganisering og programtilbud, se IMDi-rapport 4 2008.

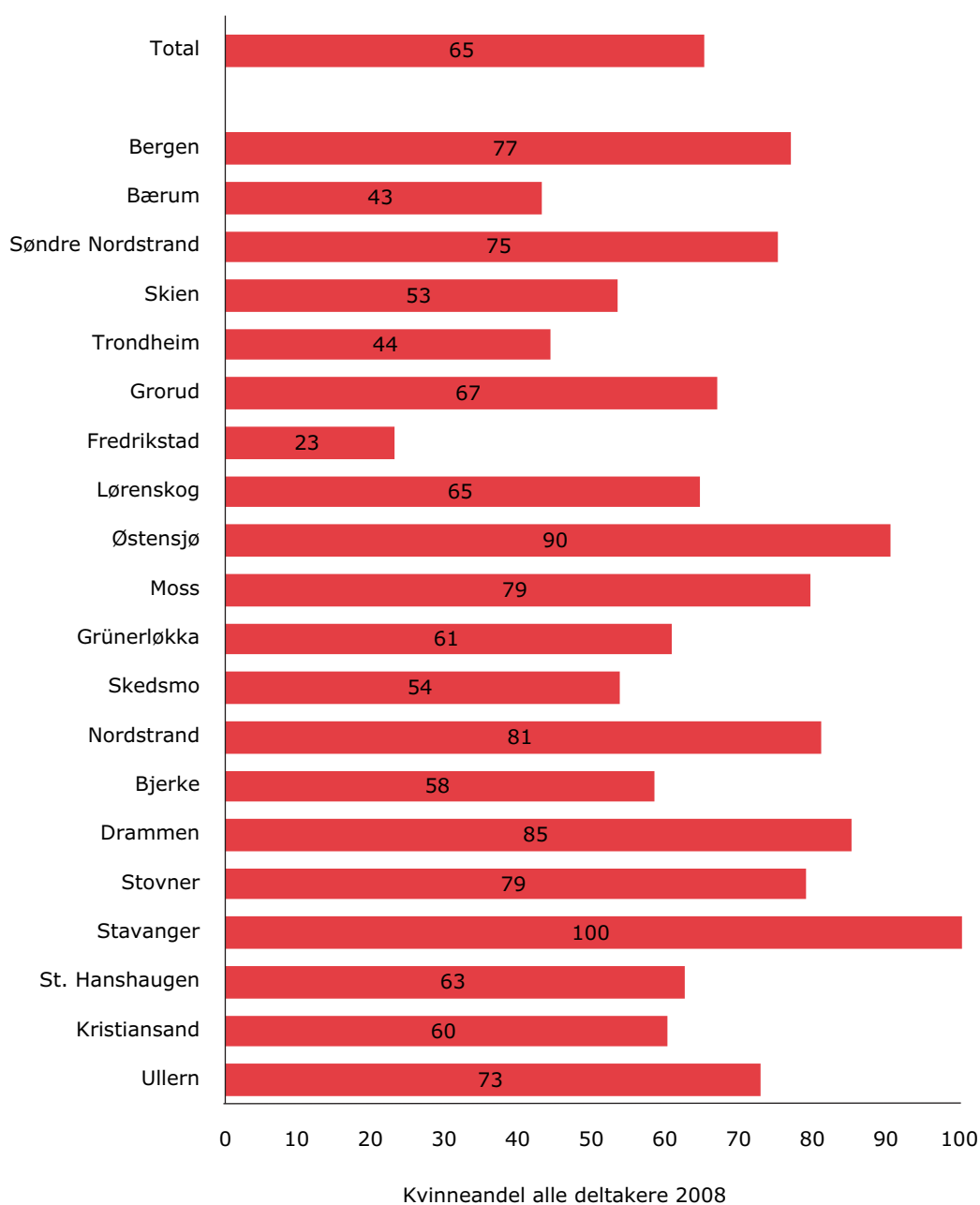
5 Kvinnene i Ny sjanse

IMDi har i 2008 lagt til grunn for tildeling av midler at prosjektene skulle prioritere å ta inn kvinner. I 2008 har 449 kvinner vært deltakere i Ny sjanse. Kvinneandelen var på 65 prosent, det samme som i 2007, mens den var på 57 prosent samlet over de tre første årene av forsøksvirksomheten. Ni av årets prosjekter hadde mer enn 70 prosent kvinnelige deltakere. Det var store

forskjeller mellom prosjektene; i Stavanger var kvinneandelen 100 prosent og i bydel Østensjø 90 prosent, mens i Bærum, Fredrikstad og Trondheim var den under 50 prosent (figur 5.1).

Andelen kvinner i Ny sjanse har ikke økt fra 2007, men måloppnåelsen for kvinner var i 2008 bedre enn for mennene: 44 prosent

Figur 5.1. Kvinneandel i Ny sjanse i de ulike prosjektkommunene/bydelene i 2008. Prosent.

av kvinnene som gikk ut av Ny sjanse, gikk til arbeid/utdanning, i motsetning til 41 prosent av mennene. I perioden 2005–2007 var det omvendt: Da var det en høyere andel menn enn kvinner som gikk til jobb/utdanning. Som vi så i kapittel 4, er det også slik at en lavere andel kvinner enn menn avbryter Ny sjanse.

Det kan være flere forklaringer på at noen flere kvinner enn menn gikk over til arbeid eller utdanning, men vi har ikke datagrunnlag til å si noe sikkert om dette. Rapporten om resultater fra 2005-2007 (IMDi-rapport 4-2008), viser at arbeidserfaring hadde større betydning for om man kom seg ut i jobb, enn kjønn.

5.1. Grupper for innvandrerkvinner – en metode i Ny sjanse

Prosjektledere har rapportert at samtalegrupper har vist seg å være særlig egnet for kvinner. Mange av kvinnene har vært isolerte og hatt lite nettverk utenfor familien. Ved noen prosjekter har deltakerne hatt muligheter for å ha pauser sammen og spise i en kantine. Dermed blir fulltidsprogrammet mer likt en arbeidsplass, der en må forholde seg til andre mennesker, samarbeide om arbeidsoppgaver, spise sammen og fungere sammen sosialt. Gjennom Ny sjanse har deltakerne fått mulighet til å bli kjent med andre i tilsvarende situasjon, besøke arbeidsplasser og dra på utflukter. Dette er spesielt viktig for å styrke kvinnenens sosiale nettverk og sosiale kapital. De har blitt bedre kjent i nære omgivelser, noe som bidrar til «egenkraftmobilisering», også omtalt som 'empowerment' (se Askheim & Starrin 2008).¹⁰

Dette gjør dem bedre rustet til deltakelse i arbeidslivet.

Et eksempel er i Drammen kommune hvor prosjektleder har benyttet samtalegrupper som metode og hatt et særskilt fokus på vold i nære relasjoner. Slike grupper kan fungere både utviklende og vekstfremmende, særlig hvis prosjektleder møter deltakerens behov for trygghet, selvrespekt, tilhørighet, opplevelse av mening og verdighet.

Et annet viktig moment i samtalegruppene er at det er konkrete erfaringer med at deltakerne har hjulpet og støttet hverandre, noe som har vist seg å være et viktig virkemiddel for å styrke deltakerens egen selvfølelse. Deltakelse i en Ny sjanse-gruppe har gitt kvinnene anledning til å støtte hverandre både i samlingene og på arenaer utenfor gruppen, for eksempel på praksisstedet. Hjelpen har vært i form av ord, støttende handlinger, sms, telefonsamtaler, informasjon, saksopplysninger eller hjelp til å gjennomføre oppgaver.

¹⁰ I NOU 1998:18 beskrives empowerment slik: "Empowerment er et mål, en metode som passer så vel for den profesjonelle som den ikke-profesjonelle og en pedagogisk, sosial og helsefremmende strategi. Empowerment handler om makt og maktesløshet sett ut fra at maktesløsheten ikke bare er et individuelt problem, men i høy grad sosialt, økonomisk og kulturelt betinget. Empowerment er å styrke den makt den enkelte eller gruppen måtte være i besittelse av for å endre og påvirke uheldige forhold. Målet er at personene mer effektivt kan styre sine liv mot egne mål og behov. Det er en direkte forbindelse mellom empowerment og frigjøring" (NOU 1998:18; Hauge).

6 Kvalifiseringsprogram og samarbeid med NAV

Kvalifiseringsprogram er en rettighet for personer som fyller vilkårene og forutsetningene i sosialtjenesteloven § 5A-1. Personer i yrkesaktiv alder som har vesentlig nedsatt arbeids- og inntektsevne og ingen eller svært begrensede ytelser til livsopphold kan ha rett til deltakelse i programmet. Kvalifiseringsprogrammet bygger på de samme prinsippene som Ny sjanse med tett individuell oppfølging, fulltidsprogram og med stor grad av individuell tilpasning. Kvalifiseringsprogrammet gjelder for personer i yrkesaktiv alder med vesentlig nedsatt arbeids- og inntektsevne, og som har behov for tett og koordinert bistand for å styrke muligheten for deltakelse i arbeidslivet.¹¹ I de av Ny sjanse-kommunene hvor det i 2008 ble opprettet NAV-kontor, var målsettingen at Ny sjanse skulle fases ut og erstattes av det nasjonale kvalifiseringsprogrammet. Ny sjanse-deltakerne skulle overføres til kvalifiseringsprogrammet og fortsette sine kvalifiseringsløp i regi av NAV. Tre Ny sjanse-prosjekter var NAV-organisert ved inngangen til 2008 (Nordre Aker, Sagene og Frogner). I løpet av 2008 ble ni prosjektkommuner NAV-organisert. Dette gjaldt kommunene Fredrikstad, Stavanger og Trondheim, samt fire av åtte bydelene i Bergen kommune og i Oslo bydelene Bjerke, Grorud, Søndre Nordstrand, Ullern og Østensjø. Åtte prosjektkommuner blir NAV i løpet av 2009, mens to kommuner ikke blir NAV før i 2010. Siste bydel i Bergen blir NAV-organisert høsten 2010. Ny sjanse-prosjektet i Bergen er byomfattende og har vært tilgjengelig for alle bydelene uavhengig av tidspunkt for NAV-organisering. I Kristiansand skjer ikke overgangen til NAV før 01.01.2011.

6.1 Overføring av kompetanse mellom Ny sjanse-prosjektene og NAV

IMDi har hatt fokus på kompetanseoverføring mellom Ny sjanse-prosjektene og kvalifiseringsprogrammet. Et av vilkårene for å få midler i 2008 var at kommunene skulle utarbeide en plan for å ivareta kompetanseoverføring til NAV. Dette er blitt løst på ulike måter. De fleste rapporterer at det er etablert faste felles møter, arbeidsgrupper eller nettverkssamlinger med NAV, der temaer rundt overgang fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogram diskuteres. Andre grep som er gjort, er å ansette Ny sjanse-prosjektmedarbeidere i kvalifiseringsprogrammet, opprette egen koordinatorstilling for å sikre kompetanseoverføring til NAV og videreføre rutiner og maler fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogram.

6.2 Overføring til kvalifiseringsprogram i ni prosjektkommuner

133 deltakere ble overført til kvalifiseringsprogram i 2008. I tillegg er 26 Ny sjanse-deltakere tidligere blitt overført i pilotbydelene Nordre Aker, Sagene og Frogner i 2007. 16 deltakere fikk ikke tilbud om kvalifiseringsprogram. Helseproblemer oppgis som årsak hos ti av deltakerne, og at de dermed ikke kunne nyttiggjøre seg kvalifiseringsprogram eller at de ble avklart for trygdeytelser. Én flyttet ut av kommunen, én forsvant, tre gikk til jobb og én fikk overgangsstønad. Det rapporteres ikke om store problemer med selve overføringen av deltakere fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogram. Det kan antas at de 16 som ikke fikk tilbud om kvalifiseringsprogrammet, også ville ha avbrutt Ny sjanse-programmet av de samme årsakene. I årets rapportering ba vi de av prosjektene som hadde blitt NAV i løpet av 2008 (9 stk.), gi en vurdering av hvordan de tidligere Ny sjanse-deltakerne blir ivarett

¹¹ Lov om sosiale tjenester kapittel 5A "Kvalifiseringsprogram og kvalifiseringsstønad".

i kvalifiseringsprogrammet etter overføring. Tre prosjekter rapporterte om mangel på kontinuitet for deltakerne etter at de ble overført. Ved bytte av oppfølger/veileder må nye tillitsforhold bygges, og dette kan ta tid. Dermed står kontinuiteten og den tette oppfølgingen i fare for å brytes for en periode. Tre prosjekter melder at deltakerne ikke har merket overgangen i det hele tatt fordi Ny sjanse-ansatte har fulgt med dem over til kvalifiseringsprogrammet.

En kommune skriver i sin rapportering at «deltakerne har blitt godt ivaretatt. Gode innholdsmomenter er videreført og supplert med nye gode tiltak. Deltakerne er blitt møtt med respekt og seriøsitet av NAV». En annen kommune skriver at «overgangen bærer preg av hastverk. Det er ingen 'kvalifiseringsprogram-oppfølgere' på plass

enda, og informasjonen om kvalifiseringsprogram har ikke vært god nok. Praktiske problemer rundt utbetaling av lønn, etc., og det er frustrerte deltakere». Kommunene rapporterer altså om varierende erfaringer med overgangen til kvalifiseringsprogrammet.

Det synes ikke å råde uklarhet omkring hvorvidt Ny sjanse-deltakerne er i målgruppen til kvalifiseringsprogram, men utfordringene ligger først og fremst i å ivareta kontinuiteten inn i kvalifiseringsprogrammet. For å imøtegå denne utfordringen vil IMDi fortsette å ha tett oppfølging av de prosjektkommunene som går inn i en overgangsperiode, slik at man ivaretar en smidig overgang for deltakere fra Ny sjanse til kvalifiseringsprogrammet.

Andre tilbakemeldinger fra prosjektene om erfaringer med overgangen til NAV:

- ✓ "Positivt med samlokalisering".
- ✓ "Tidsbesparende med tanke på samarbeid med ulike instanser".
- ✓ "NAV trenger tid til å etablere faglig innhold, særlig for flerkulturelle deltakere".
- ✓ "Kvalifiseringsprogrammet krever mer tid til papir, data og byråkrati, og det stilles spørsmål om dette kan gå ut over tiden til oppfølging av deltakerne".
- ✓ "Nyttig kartleggingsarbeid som bidrar til helhetlig kunnskap om deltakerne".

7 Aktiviteter og nettverkssamlinger

I 2008 har IMDi hatt et innledende møte med Arbeids- og velferdsdirektoratet og har holdt foredrag på fire landsdekkende formidlingskonferanser i regi av NAV (i Bergen, Trondheim og to konferanser på Østlandsområdet). Tema for foredragene var «*Det flerkulturelle kvalifiseringsprogrammet*». IMDi vektla spesielt de individuelt tilpassede tiltakene i Ny sjanse i kombinasjon med opplæring i norsk, arbeidspraksis og styrking av deltakerens basiskompetanse som viktige. Samtidig ble metodeutviklingen i Ny sjanse presentert, og prosjektledere ga eksempler på hvordan de har jobbet i kommunene med Ny sjanse.

Nasjonale nettverkssamlinger utgjør den viktigste arenaen for kompetanseutveksling mellom IMDi og prosjektene imellom. De

fire nettverkssamlingene i 2008 har vært viktige for å videreutvikle metodene i Ny sjanse. Samlingene har hatt en dreining mot metodepresentasjoner og diskusjoner om ulike metoder og systematiske framgangsmåter for å kvalifisere og motivere deltakerne. Alle prosjektene deltar på disse samlingene med to til fem prosjektmedarbeidere. Hvert Ny sjanse-prosjekt fikk bevilget 30 000 kroner av IMDi som var øremerket deltakelse i nettverkssamlingene.

Et viktig tema på en av nettverkssamlingene var «Mål, metoder, modeller, tiltak og virkemidler i endringsarbeid». Diskusjonene dreide seg om hvorfor det er viktig å benytte systematiske framgangsmåter i kvalifiseringsarbeidet, og hvordan dette kan oppnås.

8 Vurdering og oppsummering

43 prosent av deltakerne i Ny sjanse i 2008, gikk til arbeid eller utdanning. Dette er en svak nedgang fra 47 prosent i perioden 2005–2007. En tydelig endring fra tidligere år, er at deltakerne som gikk ut av Ny sjanse i 2008 hadde vært lenger med i programmet enn tidligere deltakere. Det er antagelig sammensatte årsaker til endringen. På grunn av finanskrisen ble arbeidsmarkedet trangere i 2008, og dette fikk også konsekvenser for deltakernes sjanse til å få jobb. Det kan også være at deltakerne som gikk ut av Ny sjanse i 2008 hadde behov for mer kvalifisering enn tidligere års deltakere og dermed behov for lengre tid i Ny sjanse.

Flyktninger med somalisk og irakisk bakgrunn er blant de som har høyest arbeidsledighet i landet (SSBs arbeidsmarkedsstatistikk¹²). Denne gruppen er mest utsatt med henyn til å komme inn på arbeidsmarkedet, og å falle først ut. Deltakerne i Ny sjanse kom fra hele 67 land i 2008, men personer med bakgrunn fra Irak og Somalia utgjør klart høyest andel deltakere i Ny sjanse, henholdsvis 29,3 prosent og 21,7 prosent (se figur 3.2). Det har vært både riktig og viktig å satse på de gruppene som har høyest ledighet, slik prosjektene har gjort.

Prosjektene jobber tett og lenge med deltakeren før de skrives ut av prosjektet. Samtidig er det mange som avbryter på grunn av atferd i program eller på grunn av for høyt fravær. Et viktig resultat i 2008 er at kvinnene i større grad enn tidligere lykkes i Ny sjanse, og sammenlignet med mennene har de bedre resultater. IMDi har ikke data som kan forklare hvorfor kvinnene, i motsetning til i 2005-2007, nå oftere går til jobb eller utdanning enn menn. Det kan handle om at det har blitt vanskeligere for menn å skaffe

arbeid, men at arbeidsmarkedssvingningene ikke har vært like store i bransjene kvinnene fra Ny sjanse ofte begynner i. Ny sjanse har fått et klarere kvinnefokus over tid, og det er grunn til å tro at den kunnskap og metodikk som benyttes i kvalifiseringen av kvinnene har blitt styrket og bedret. Dette kan også ha innvirkning på at kvinnene som gruppe har fått bedre utbytte av Ny sjanse-deltakelse.

Kvinner som avbryter Ny sjanse på grunn av at de «ikke er i stand til å nyttiggjøre seg heldagsprogram», har i gjennomsnitt vært i Ny sjanse 18,3 måneder. Dette viser at Ny sjanse-prosjektene over lang tid forsøker å tilrettelegge for at alle skal kunne stå i et heldagsprogram, og at deltakere i Ny sjanse ikke «slippes lett» uten at de har et tilbud om aktivitet.

I løpet av 2008 ble ni prosjektkommuner NAV-organisert. Ny sjanse-deltakerne har blitt overført til kvalifiseringsprogrammet og fortsetter sine kvalifiseringsløp i regi av NAV. Overføring av Ny sjanse-deltakere til NAVs kvalifiseringsprogram har gått uten store problemer, mens det er varierende hvordan prosjektene vurderer kvaliteten av oppfølgingen de tidligere Ny sjanse-deltakerne får i kvalifiseringsprogrammet. IMDi vil i 2009 ha fokus på Ny sjanse-prosjektene kontakt med og oppfølging av arbeidsgivere. Videre vil metoder for å nå fram til og motivere den nye målgruppen med hjemmeværende kvinner være viktig å dokumentere. Samarbeidet med NAV på alle nivåer vil vektlegges og videreutvikles.

¹² www.ssb.no: Emne: 06 Arbeidsliv, yrkesdeltaking og lønn, Tabell 07116: Registrerte helt arbeidsledige innvandrere og deltakere på tiltak 15-74 år, etter kjønn, landbakgrunn, verdensregion og antall år bosatt i Norge

Referanser

Askheim, O.P. & Starrin, B. (red.). *Empowerment i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk (2008).

IMDi (2006): *"Ny sjanse – til et bedre liv i Norge"*.

Hansen, H., Malmberg-Heimonen, I., Ohls, C. & Rugkåsa, M. (2009). *Å se hele personen. En studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene. HiO-rapport 2009 nr 7.*

IMDi-rapport 4-2007: *"Ny sjanse-deltakere og prosjektsystem i 2005 og 2006"*.

IMDi-rapport 10-2007: *«Det lønner seg! En samfunnsøkonomisk analyse av Ny sjanse».*

IMDi-rapport 4-2008: *"Fra sosialhjelp til arbeid. Resultater fra 25 Ny sjanse-prosjekter"*.

Malmberg-Heimonen, I., Ohls, C. & Rugkåsa, M. (2009). *Å se hele personen. Del II Veileder: «De gode grepene». Hvordan forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene?* HiO-rapport 2009 nr. 11. Oslo: Høgskolen i Oslo.

NOU 1998:18: *Det er bruk for alle. Styrking av folkehelsearbeidet i kommunene.*

SSB arbeidsmarkedsstatistikk, www.ssb.no

Anbefalt lesning

Aamodt, S. & Hauge, A-M. (red.) (2008): *Familielæring og andre metoder i flerkulturelt pedagogisk arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget.

Antonovsky, A. (2000): *Helbredets mysterium*. København: Hans Reitzel Forlag. 1. utgave. 7. opplag.

Barth, T. & Näsholm, C. (2007). *Motiverende samtale – MI: endring på egne vilkår*. Bergen: Fagbokforlaget.

Kjølstad, H. (2004). *Gruppeterapi*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Råkil, M. (red.). (2000). *Menns vold mot kvinner. Behandlingserfaringer og kunnskapsstatus*. Oslo: Universitetsforlaget.

Weele, W. & With, A. (2008). *Sommerfuglkvinnen. Kurshefte for kvinner som lever vanskelige liv*. Oslo: ATV-stiftelsen.

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

Postadresse: Postboks 8059 Dep, 0031 Oslo

Besøksadresse: Tollbugata 20, 0152 Oslo

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 24 16 88 01

E-post: post@imdi.no

Bestilling av rapporter: bestilling@imdi.no

Pressetelefon: 917 55 351, e-post: presse@imdi.no

www.imdi.no

IMDis regionale enheter:

IMDi Indre Øst

Storgt. 10, 6. etg., Postboks 1253, 2806 Gjøvik

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 61 17 08 95

IMDi Midt-Norge

Peter Egges plass 2 (inngang Kjøpmannsgata),

7005 Trondheim

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 73 89 24 31

IMDi Nord

Havnegata 28 (inng. t. høyre), Postboks 83, 8502 Narvik

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 76 96 58 38

IMDi Sør

Slottsquartalet, Tordenskjoldsgate 9

Postboks 647, 4666 Kristiansand

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 38 02 04 80

IMDi Vest

Sandbrogaten 5-7, Postboks 159 Sandviken, 5812 Bergen

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 55 30 09 88

IMDi Øst

Tollbugata 20, Postboks 8059 Dep, 0152 Oslo

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 24 16 88 01

ISBN 978-829275790-1

9 788292 757901